

ANDRIJA GAMS: »BIBLIJA U SVETLU DRUŠTVENIH BORBI«

Nije redak slučaj da pojedini, veoma značajni, istorijski izvori i društveni dokumenti izazivaju mnogo manji naučni interes od onoga koji bi se mogao osnovano očekivati s obzirom na njihovu društvenu važnost i istorijsku ulogu. To je slučaj i sa Biblijom. Iako predstavlja osnovni izvor dveju velikih religija, jevrejske i hrišćanske (a vršila je značajni uticaj i na stvaranje treće religije — Islama, Biblija nije bila predmet dubljih naučnih proučavanja, posebno sa aspekta društvenih sukoba i borbi, koji su se ispoljavali u toku njenog stvaranja, ili su u njoj nalazile svoj izvor i opravdanje. Razlozi za ovo, srazmerno malo naučno interesovanje mnogostruki su. Pre svega, vernici Bibliju posmatraju kao osnovni verski dokument, kao poruku od Boga, čijih se pravila treba držati i u njih verovati. Svako istraživanje društvene geneze Biblije pokazuje se, stoga, sa ovog stanovišta, kao suvišno i apsurdno ili ako se to ipak radi i radi se tendenciozno. Obrnuto, mnogi koji su raskrstili sa religijom kao otuđenom društvenom svešću, poriču i značaj Biblije, smatrajući je velikom ljudskom zabludom, i davno prevaziđenom fazom ljudskog duha, ne poklanjajući joj, stoga, osobitu pažnju i interes.

Nepobitan je istorijski fakt, međutim, da je Biblija imala veliki uticaj na modernu civilizaciju i kulturu. Neke osnovne političke ideje, danas delimično ili potpuno ostvarene, nalaze svoj koren ne samo u grčkoj filozofskoj i političkoj misli već i u Bibliji. Negiranje državnosti, ideje društvenog ugovora, samoupravljanja, komunizma dobara, lične odgovornosti našle su ne samo svoje mesto u Bibliji (posebno u učenjima proroka) već se pokušalo i njihovo realno ostvarivanje u jevrejskim zajednicama. Marks čak tvrdi u »Jevrejskom pitanju« da »Jevrejstvo dostiže svoj vrhunac sa dovršenjem građanskog društva, a građansko društvo se potpuno razvilo tek u hrišćanskom svetu«. Stoga, knjiga prof. A. Gamsa posvećena izučavanju Biblije u svetlu društvenih borbi predstavlja značajan naučni doprinos za potpunije sagledavanje ne samo mesta i istorijskog značaja Biblije već i tekočina savremene civilizacije i kulture.

Knjiga prof. A. Gamsa obuhvata, pored uvoda i pogovora, dva dela. U uvodu se iznose osnovni podaci o Bibliji (naziv, Stari zavet,

i njegova podela, Novi zavet). Prvi deo, koji nosi naziv »Biblija kao ogledalo društvenih borbi« posvećen je periodu Starog zaveta, pojavi hrišćanstva i Novom zavetu. Drugi deo »Biblija kao izvor društvenih borbi« obuhvata period do reformacije i reformaciju. Najzad, u pogovoru se eksplicitnije iznose opšti zaključci koji se sadrže u knjizi.

Biblija je grčki naziv i znači »knjige«. Ona se deli na Stari i Novi zavet. Jevrejska religija priznaje samo Stari zavet, koji pretežno opisuje savez Boga (koji je u Bibliji označen ličnim imenom Jhvh, tj. Jahve ili Jehova) sa Izraelom, po kome Izrael obećava Bogu da će se držati zapovedi koje je Bog objavio preko Mojsija i drugih proroka, i zbog čega on smatra Izrael svojim narodom (»izabran« narod). On se sastoji iz tri dela: Tora-zakon; Neviim proroci i Ketubim — spisi. Tora, koja prvenstveno sadrži Mojsijeve zakone, jeste, prema jevrejskom religijskom shvatanju, najvažniji deo Starog zaveta. Novi zavet predstavlja obnovljeni savez sa Bogom, po kome, prema hrišćanskoj religiji, Bog preko Isusa obećava svim ljudima večni spas ako prihvataju Božje otkrovenje, koje je Isus dao neposredno ili preko svojih apostola, i kojim se dopunjavaju ranija Božja otkrovenja data u Starom zavetu. On se deli na četiri dela: Evanđelje, Dela apostolska, Poslanice i Jovanovo otkrovenje (Apokalipsu).

Stari zavet nije jedinstveno delo ni po autorima ni po vremenu nastanka. Pošto obuhvata spise koji su se javljali u vremenskom razmaku od 1400—1300. god. pre n.e. do 200. god. n.e., on pruža impresivnu sliku društvenih kretanja i borbi u tom vremenskom periodu. Sama normativna sadržina Mojsijevog petoknjižja ukazuje na značajne preobražaje kroz koje je prolazilo jevrejsko društvo na putu od rodovsko-plemenskog uređenja ka prvim oblicima državnosti. Uslovno se mogu propisi koje sadrži Mojsijevo petoknjižje, smatra autor knjige, podeliti na moralno-pravne i verske. Osnova »Božjih zapovedi«, kroz koje je Izrael »izabran i Bogu posvećen narod«, jeste Dekalog, tj. deset zapovedi. Kroz njih Jahve objavljuje da je jedini bog, pored koga izraelski narod ne sme imati drugih bogova. Sem toga, Jevreji moraju poštovati svoje roditelje; ne smeju ubijati, činiti preljube, lažno svedočiti i kleti se božjim imenom, krasti i želeti ono što pripada bližnjem i, najzad, moraju se sedmi dan u nedelji odmarati. Kazne predviđene za povredu božjih zapovedi su veoma stroge, i pogađaju ne samo prekršioca već i njegove potomke do četvrtog stepena. Tako, za preljubu treba da se pogube i muškarac i žena; ista sankcija pogađa muškarca za homoseksualni odnos i skotološtvo (značaj ove odredbe postaje jasniji kada se zna da su ovo bile normalne pojave kod Grka i Rimljana), kao i devojku za vanbračni snošaj. Sadržina ovih zapovesti ukazuje da se tradicionalno rodovsko-plemensko uređenje zasnovano na kolektivnoj svojini i proizvodnji upravljenoj na podmirenje potreba članova zajednice počelo raspadati. Nastali procesi imovinskog raslojavanja potenciraju snagu i moć kao osnovni kriterij međuljudskih odnosa. Stoga, ubistvo, uzimanje tuđeg silom, bezobzirnost prema slabijem, čak i prema ostarelom roditelju jesu normalne pojave. Mojsijevi propisi, predviđaju stroge kazne za pre-

kršioce i nagrade za poštovaloce »božijih zapovesti«, pokušavaju da spreče ili ublaže ispoljavanje tih teških propratnih pojava procesa imovinskog i društvenog raslojavanja. S tog aspekta, posebnu pažnju privlače dve ustanove Mojsijevog petoknjižja. To su Šabat i Juvilej. Šabat je praznovanje subote, sedmog dana u nedelji. Tada ne sme da radi ne samo domaćin već i njegovi ukućani, sluge, pa čak i životinje. Očigledno je, prema tome, da se Jevreji nisu odnosili prema radu sa prezirom (kao što je to slučaj kod starih Grka i Rimljana koji su rad smatrali nedostojnim za slobodna čoveka) jer rad predstavlja obavezu koju Bog nameće. Juvilej je, pak, ostatak kolektivne svojine. Trebalo je da on spreči, ili bar uspori, prelaz kolektivne u privatnu svojinu. Prema Juvileju, zemlja se svake 50. godine vraća prvobitnom vlasniku. Tada se i robovi — Jevreji oslobađaju. Ali, učvršćivanjem privatne svojine javlja se niz ograničenja za dejstvo Juvileja. On se ne odnosi na gradske kuće, a kasnije ni na imanja kupljena od levita (jevrejskih sveštenika). Pored Juvileja postoji i »Šabat godina« tj. svaka sedma godina. Zemlja se tad ne obrađuje a dugovi se opraštaju među Izraelcima. Mojsijevi propisi potvrđuju da je i kod Jevreja proces imovinskog raslojavanja doveo do ustanove dužničkog ropstva. Međutim, ropstvo nije nikad kod Jevreja dostiglo one razmere kao u Grčkoj i Rimu, a sem toga Jevrejin — rob je morao biti oslobođen sedme godine robovanja. Napor Mojsijevog petoknjižja da uspori proces klasne diferencijacije ogleda se i u propisima koji nalažu pomaganje sirotinje. Ono zabranjuje davanje siromahu žita na zajam uz visoku kamatu, što inače predstavlja jedno od važnih sredstava padanja u dužničko ropstvo kod antičkih naroda. Stoga, profesor Gams s pravom zaključuje da je upravo Mojsijevo petoknjižje bilo moćno oružje u rukama onih društvenih snaga koje su se borile protiv toga da se država (država starog veka) razvije do krajnjih konsekvenci — do potpunog razbijanja rodovsko-plemenskog uređenja i učvršćenja vojne, sveštene i novčane aristokratije. Zato propise u Mojsijevom petoknjižju država pretežno ne sankcioniše. Krajnja i najvažnija sankcija je vera, verovanje, božja kazna. Učenja prvobitne jevrejske religije, kako se ispoljavaju u Mojsijevom petoknjižju, jednostavna su, racionalna i racionalistička. U središtu se nalazi Bog — Jahve, jedini, jedinstveni i svemogućí. Božje nagrade za poštovanje moralnih pravila jesu zdravlje, radost, materijalna dobra na ovom svetu, a kazne — lišavanje tih dobara, siromaštvo, bolest i smrt. Prema prvobitnom jevrejskom religijskom verovanju ne postoji zagrobni život i nagrada ili kazna posle smrti. Život čovekov se produžava u potomstvu. Jevrejska religija se, prema tome, značajno razlikuje od grčke. Iako su obe religije nastale u isto vreme i razvile se iz aninizma, grčka religija je ostala u fazi politeizma. Uz to, kod Grka bogovi i ljudi se mešaju (čak se čovek može javiti kao arbitar u sporu između bogova), dok je kod starih Jevreja čovek potpuno odvojen i podređen bogu. Za razliku od grčke religije koja podstiče aristokratske tendencije, jevrejski Bog jača demokratske i egalizatorske tendencije u društvu. Jer, svaki čovek prema jevrejskoj religiji, pa i kralj, samo je običan

čovjek i pred Bogom jednak sa ostalim ljudima. Još jedno obeležje jevrejskog verskog učenja je od osobitog društvenog značaja. Naime, jevrejska religija apsorbira u sebe celokupni duhovni život. Ona, dakle, propisuje ne samo verovanje nego i ponašanje čoveka, osobito njegovo ponašanje u društvu.

Zbog ovih svojih obeležja (težnja da sačuva izvesnu demokraciju u jevrejskom društvu; obezbedi izvesnu sigurnost pojedinca u društvu, kočeći ispoljene procese pauperizacije...) jevrejska religija se, prema mišljenju autora, možda nije nikad ni ostvarila u svojoj doslednosti, jer je rezultat društvenih borbi i podsticaj za dalje borbe. Iz Biblije se jasno uočavaju procesi nastajanja jevrejske države (koji je proces ubrzan borbom protiv Filistejaca), i borba naroda protiv njenog konsolidovanja. Jedinствена jevrejska država se raspala posle smrti Solomona na Judeju ili Južnu državu i Izrael ili Severnu državu. Prema Bibliji, do odvajanja Severne države je došlo zbog preteranih ekonomskih tereta nametnutih narodu. Međutim, proces bogaćenja kralja i aristokratije nastavljen je u obe države. Religija je mogla samo donekle da ublaži, ali ne i zaustavi ovaj proces. Nalazeći se na veoma značajnom strategijskom položaju, jevrejske države nisu imale dugi vek. Severnu državu su uništili Asirci, a Judeju Vavilonci 586. god. pre n.e. odvođeći veliki deo stanovništva u Vaviloniju.

Pošto je Izrael prema jevrejskoj religiji »izabran narod«, trebalo je objasniti kako je moguće da bude pokoren od drugih država. Proroci koji su bili u centru borbe za afirmaciju jahvizma a protiv jačanja vlasti kralja i aristokratije, smatrali su da je to posledica nepoštovanja božjih pravila. Narodi koji pobeđuju i porobljavaju Jevreje samo su »bič božji« kojim ih Bog kažnjava i opominje na njihove grehe. Iz ovog stava su proroci razvili ideju mesijanizma, izbavljenja jevrejskog naroda i stvaranja carstva mira, sreće i blagostanja. Nemogućnost da se zaustavi točak istorije pokazuje i bezuspešan pokušaj Ezre i Nehemije da osnuju idealno jevrejsko društvo po »božjim zakonima«. Glavni uzrok neuspeha nije bila politička nesamostalnost Judeje (jer su Persijanci bili veoma tolerantni prema Jevrejima), već nemogućnost ostvarenja ravnopravnosti i jednakosti, posebno ekonomske, u datim uslovima. Privatna svojina se, u periodu Drugog hrama, sve više učvršćuje. Stvara se nov povlašćeni sloj zemljoposjednika i trgovaca. Sve to dovodi do obnavljanja procesa borbe za Mojsijeve zakone. Ispoljavaju se dve međusobno suprotstavljene tendencije, tendencija očuvanja Mojsijevih zakona i težnja njihovog odstranjivanja. Nosioци prve tendencije su bili široki narodni slojevi, dok su protagonisti suprotne težnje bili bogati slojevi, novonastala aristokratija, trgovci i sveštenici, osobito viši. Iako je osnova njihovog razilaženja bila verska, sukob je primio i politička obeležja. Postepeno je, kao posledica ovog sukoba, došlo do stvaranja dve važne političke grupacije — fariseja i saduceja. Pogoršanje položaja jevrejskog naroda dovelo je do stvaranja još dve, za sudbinu Judeje, značajne političke grupacije — esena i zelota. Fariseji i zeloti su očeo-

kivali Mesiju, koji će pobediti neprijatelje Jevreja i uspostaviti carstvo mira, pravde i blagostanja. Međusobno su se razlikovali po metodi borbe, i zeloti su bili inicijatori ustanka protiv Rimljana koji će se tako kobno završiti po Jevreje. Eseni su, međutim, imali potpuno različit stav prema Mesiji. Oni nisu verovali da »spasenje« mogu naći u okviru postojećih društvenih i religijskih institucija. Naglašavali su značaj zagrobnog života, nagradu i kaznu u zagrobnom životu, pa su time ovozemaljski život učinili manje značajnim.

Autor knjige smatra da je sekta prvobitnih hrišćana ili nazarećana verovatno proizašla iz esena, ili bar nastala iz istih društveno-političkih i idejnih izvora. U prilog ovog shvatanja ide okolnost da prvobitni hrišćani imaju mnogo zajedničkog sa esenima. Pobornici su ekonomskog komunizma; suprotstavljaju se zvaničnom hramu; neguju kult jednostavnosti i siromaštva; veruju u dualizam duše i tela, zagrobni život i skori dolazak Mesije kao duhovnog izbavitelja. No, naročito odvaja ovu sektu od esena odbacivanje osnovnih društvenih ustanova na kojima se zasnivalo ondašnje jevrejsko društvo, tj. ustanova privatne svojine i države. Osnivač hrišćanskog pokreta bio je Isus Nazarećanin, koga najveći deo hrišćanskih crkava smatra Bogom. Iako je njegova ličnost veoma sporna, i osporavana, autor smatra da se mora prihvatiti da je Isus postojao i da je bio čovek-Jevrejin. Prvobitno hrišćanstvo je sadržavalo dosta judaističkih elemenata. To se posebno ogleda u poštovanju izvesnih jevrejskih obreda i propisa koji su dosta otežavali širenje hrišćanstva. Odlučujući korak na putu prerastanja hrišćanstva u »međunarodnu« svetsku religiju, posebno svojom borbom protiv obrezivanja i propisa o zabranjenim jelima, učinio je apostol Pavle. Stoga se on smatra osnivačem hrišćanske crkve. Vremenom hrišćanstvo napušta svoj prvobitni radikalni anarhistički odnos prema državi, naglašavajući sve više verske, versko-moralne i versko-mistične elemente. Ova tendencija će dolaziti sve više do izražaja u helenističkoj komponenti hrišćanstva. Kriza rimskog robovlasničkog društva, bezperspektivnost i bezizlaznost, težak ekonomski položaj i nesigurnost gonili su male ljude da rešenje za svoje životne probleme traže na drugom svetu. Hrišćanstvo im je davalo utehu da će za svoje patnje biti nagrađeni na onom svetu. Ujedno, hrišćanstvo je sve više isticalo potrebu za mirenjem sa postojećim. Sve je to doprinelo, pored želje rimskih imperatora da putem hrišćanstva obezbede koheziju svog carstva, do njegovog priznanja za zvaničnu državnu religiju.

Pored postojanja određenih sličnosti između jevrejske i hrišćanske religije (zadržavanje Starog zaveta kao svete knjige, organizovanje crkve, monoteizam), ispoljavaju se i značajne razlike. Hrišćanska religija je univerzalna; ona ističe umesto principa »izabranosti« ideju »spasenja« dostupnu svakom čoveku koji se »krsti u Isusu i Svetom duhu«. Za razliku od jevrejske religije koja polaže akcenat na ovozemaljski svet, hrišćanstvo posmatra čovekov život kao uvertiru u večni život u nebeskom carstvu. Putem spasenja, hrišćanin, po smrti, odlazi u carstvo nebesko. U učenju hrišćanstva

osnovno mesto zauzima ideja greha. Čovek može na ovom svetu slobodno da bira između greha i spasenja. Greh povlači propast, smrt i tešku kaznu posle smrti u zagrobnom životu. Stoga, čovek mora da veruje, jer je vera osnovni uslov za spasenje.

Postavši zvanična vera, hrišćanstvo je predstavljalo glavni oslonac državne vlasti. Crkva se birokratizovala, revolucionarnosti u njenom učenju nestaje, a prvobitni egalizatorski zahtevi se prenose na onaj svet. Po propasti rimskog carstva, crkva će biti jedno od najznačajnijih sredstava za stvaranje novih germanskih država i jačanja feudalizma u njima. Sama crkva se organizuje po monokratskom principu. Svoja učenja crkva pretvara u dogme, i razvija inkviziciju u sholastiku, kao sredstva za njihovo održavanje, odnosno podizanje autoriteta dogmi. Crkva postaje moćna feudalna organizacija, u čijem okviru cvetaju različiti oblici korupcije; posebno simonija-prodavanje crkvenih položaja za novac; nepotizam-dodeljivanje crkvenih položaja po rođачkoj liniji i indulgencija-novčani iskup greha. Društvena podređenost i ekonomska nesigurnost većine stanovništva u feudalnom društvu izaziva niz pobuna. One, kao i druge pojave u srednjem veku, primaju verski karakter. Uperene su protiv crkve i njenog učenja. Javlja se niz sekti kao što su bogumili, arnoldisti, valdežani . . .

Dalji razvitak proizvodnih snaga u krilu feudalnog društva stvara osnovne preduslove za uspostavljanje nove društveno-ekonomske formacije. Kriza feudalnog društva povlači i krizu katoličke crkve. Nova klasa - građanstvo, pokušava da stekne ono mesto u društvo koje, po svojoj oceni, zaslužuje. Nezadovoljni su i seljaci, kao i sitno i srednje plemstvo čije su pozicije sve više ugrožene. Sve ove društvene grupacije, ističe prof. Gams, pokušavaju da za svoj revolt i akciju nađu idejne osnove u samoj Bibliji. Njihove društveno-političke težnje manifestuju se u vidu religijskih pokreta. Svim tim religijskim pokretima zajedničko je, ističe autor, što su istovremeno kritika postojećeg društva i težnja da se ono izmeni putem nove religije. Pri tom, pokreti onih slojeva feudalnog društva koji nemaju istorijsku perspektivu daljeg razvitka, uzimaju mesta iz Biblije koja naginju misticizmu, teže ostvarenju neodređenog božjeg carstva i na zemlji i na nebu; dotle građanstvo, kao istorijski nosilac novog načina proizvodnje, vrši kritiku katoličke crkve i postojećeg društva oslanjajući se na racionalna mesta u Bibliji, posebno na Stari zavet.

Prof. Gams daje, u svojoj knjizi, pregled shvatanja i društveni značaj ovih mnogobrojnih religijskih pokreta počev od Viklifa i Lolda, preko Jana Husa i taborićana, Lutera (seljačkih ustanaka u Nemačkoj), Cvinglija i anabaptista, zaključno sa kalvinizmom, reformacijom u Velikoj Britaniji i puritancima u Severnoj Americi. Autor ukazuje da društvene posledice određenih religijskih učenja, osobito kalvinizma, izražavaju težnje građanstva u ondašnjim istorijskim uslovima. Insistiranje Kalvina na redu u ličnom životu i zakonitosti u javnom životu, za što je uzor našao u Starom zavetu, odgovaraju, konstatuje autor, zahtevima nove mlade buržoazije.

Kalvinizam u raznim varijantama, postaće istovremeno ideologija buržoaskih revolucija (doduše politički još nedovoljno uobličениh) u Holandiji u XVI veku i u Engleskoj u XVII veku.

Kad se ima u vidu, na što je već ukazao Engels (što ističe i prof. Gams), da postoje određene sličnosti između prvobitnog radikalnog hrišćanstva i radničkog pokreta u drugoj polovini XIX veka, odnosno modernog socijalizma, studija prof. Gamsa dobija još više značaja. Jedna konstatacija koju u tom pogledu čini prof. Gams, naročito je važna. On, naime, ukazuje na sličnost između razvoja prvobitnog hrišćanstva i modernog socijalizma u pogledu birokratije. Kao u prvobitnom hrišćanstvu, i u socijalističkim zemljama se izdvaja, u ime zaštite principa jednakosti, posebna društvena grupa, i pretvara u povlašćeni društveni sloj.

Zbog kvaliteta koje poseduje i zanimljivosti teme, uvereni smo da će knjiga prof. Gamsa naići na dobar prijem kod naše naučne (i ne samo te) javnosti.